

4. Усна історія – що це. Український освітній проєкт.
<https://usnaistoriya.info/usna-istorija-shho-ce/> (дата звернення: 08.02.2026).

УДК 37.034:159.923

Марія Козігора,
Наталія Ярошук,
Комунальний заклад вищої освіти
«Луцький педагогічний інститут»
Волинської обласної ради,
м. Луцьк

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкрито сутність морального виховання як важливої складової гармонійного розвитку особистості та охарактеризовано його основні принципи, зміст і значення в сучасних соціокультурних умовах. Акцентовано увагу на ролі сім'ї, закладу дошкільної освіти, школи, педагога та народної педагогіки у формуванні моральних цінностей, духовних орієнтирів і соціально відповідальної поведінки дитини.

Ключові слова: моральне виховання, гармонійний розвиток особистості, духовно-моральні цінності, молодші школярі, сімейне виховання, народна педагогіка, освітнє середовище.

У сучасних умовах суспільного розвитку проблема морального виховання набуває особливої актуальності, оскільки саме моральні цінності, норми та орієнтири визначають характер становлення особистості, її ставлення до себе, інших людей і суспільства загалом. Трансформаційні процеси, що відбуваються в соціальному просторі, зумовлюють необхідність посилення уваги до виховання морально зрілої особистості, здатної до відповідального вибору, гуманної взаємодії, дотримання етичних принципів і духовних ідеалів. У цьому контексті моральне виховання постає не лише як окремий напрям виховної роботи, а як важлива складова гармонійного розвитку особистості.

Сучасні науковці, серед яких І. Бех, А. Богуш, О. Долинна, Л. Калуська, О. Каплуновська, О. Кононко, К. Крутій, А. Кузьмінський, Г. Лаврентьєва, Л. Лохвицька, О. Низковська, В. Омеляненко, Т. Поніманська, розглядають моральне виховання як складний, багатогранний і динамічний процес, що потребує ґрунтовного наукового осмислення його закономірностей, змісту та механізмів практичної реалізації. Водночас аналіз наукових джерел засвідчує, що проблема морального виховання підростаючого покоління посідала важливе місце і в працях видатних мислителів та педагогів минулого, зокрема Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, О. Духновича, Б. Грінченка, С. Русової, Г. Ващенко, В. Сухомлинського та ін. [5, с. 232].

А. Коваленко моральне виховання розглядає не як вузький напрям виховної роботи, а як цілісний, послідовний і цілеспрямований процес впливу на свідомість, почуття, ціннісні орієнтації та поведінку особистості. Сучасний підхід до духовно-морального виховання в Україні базується на органічному поєднанні

національних культурно-історичних традицій із новітніми освітніми тенденціями та спирається на визначену нормативно-правову основу. Його змістові орієнтири окреслюються державними документами, у яких пріоритетними визначено виховання відповідального громадянина, поваги до людської гідності, прав і свобод, патріотизму, моральної свідомості, толерантності, працелюбності та інших фундаментальних цінностей. У цьому контексті духовно-моральне виховання розглядається як цілісний і системний процес, що має реалізовуватися через усі компоненти освітнього середовища за участю держави, закладу освіти, сім'ї та громадськості з метою формування громадянської самосвідомості, ціннісних орієнтацій і соціально відповідальної поведінки особистості [3, с. 23].

О. Огірко стверджує, що принципи духовно-морального виховання охоплюють гуманістичні, особистісно орієнтовані та соціально значущі засади організації виховного процесу. До них належать ненасильницький характер виховного впливу, поєднання поваги до особистості молодшої людини з обґрунтованою вимогливістю, узгодженість педагогічних впливів, системність, послідовність і наступність виховання, його тісний зв'язок із реальним життям, а також урахування індивідуальних особливостей молоді. Важливе значення має єдність виховних вимог з боку закладу освіти, сім'ї, церкви та громадськості, а також гармонійне поєднання свободи, відповідальності й моральної необхідності. Не менш важливими є цілеспрямованість виховання, повага до людської гідності, постійна турбота про особистість, своєчасність виховного впливу, відповідальність, любов, пошана, а також інтеріоризація моральних цінностей і поступове внутрішнє прийняття духовних смислів.

Ключове місце в системі духовно-морального виховання посідають аксіологічні принципи, які визначають його ціннісну основу. Серед них виокремлюють принцип природовідповідності, що передбачає врахування вікових та індивідуальних особливостей людини; принцип культуровідповідності, який забезпечує зв'язок виховання з історією, традиціями й духовними надбаннями українського народу; принцип особистісної орієнтації, що вимагає індивідуального підходу до кожної молодшої людини; принцип соціальної відповідності, спрямований на підготовку молоді до розв'язання життєвих проблем; принцип превентивності, що передбачає попередження негативних проявів у поведінці; принцип життєвої смислотворчої активності, пов'язаний із саморозвитком і самовдосконаленням особистості; а також принцип свободи совісті, який визнає право людини на власний духовний і ціннісний вибір. Реалізація цих принципів здійснюється через методи, спрямовані на формування совісті, моральних почуттів і поведінки молоді [4, с. 236].

Дошкільний вік є надзвичайно важливим етапом у становленні особистості дитини та формуванні її уявлень про навколишній світ. Саме в цей період дитина виявляє високу чутливість до зовнішніх впливів, активно сприймає нову інформацію, засвоює норми, правила поведінки, цінності та зразки взаємодії з іншими людьми. Відомості, які дитина отримує впродовж дошкільного дитинства, стають основою її подальшого особистісного розвитку. У старшому дошкільному віці особливо інтенсивно розвивається здатність виражати емоції й почуття, поступово формується самооцінка, а також уміння осмислювати події

навколишньої дійсності крізь призму засвоєних цінностей, норм і уявлень.

І. Іншакова зазначає, що в педагогічній теорії й практиці ця проблема розглядається як одна з пріоритетних, адже особливої значущості набуває формування в дітей уявлень про моральні якості, етичні норми та принципи поведінки, а також виховання поваги до інших людей, доброзичливості, відповідальності й високої культури спілкування. У процесі морального виховання реалізується низка важливих завдань. Насамперед ідеться про формування в дітей уявлень про добро і зло, справедливість, чесність, обов'язок, відповідальність, людяність та інші моральні категорії, а також про засвоєння суспільно схвалюваних норм, правил і моральних ідеалів. Не менш важливим завданням є не лише ознайомлення дитини з цими цінностями, а й їх поступове внутрішнє прийняття, що виявляється у здатності усвідомлювати власні вчинки, аналізувати поведінку інших людей і оцінювати її відповідно до моральних норм [2, с. 495].

Ті моральні уявлення, емоційні реакції та ціннісні орієнтири, які закладаються в дошкільному віці, стають підґрунтям для подальшого духовно-морального розвитку дитини в період навчання у школі. Саме з переходом до молодшого шкільного віку моральне виховання набуває більш системного, цілеспрямованого й педагогічно організованого характеру, оскільки дитина включається в новий соціальний простір, де важливу роль починає відігравати не лише сім'я, а й учитель, класний колектив і шкільне середовище загалом.

Н. Смолянук та Н. Алексєєва переконані, що в початковій школі ефективність реалізації різних напрямів виховання значною мірою залежить від особистості вчителя, його професійної майстерності, творчого підходу до організації освітнього процесу, педагогічного досвіду та вміння використовувати сучасні дидактичні засоби. Виховний вплив здійснюється не лише під час навчальної діяльності, а й через зміст навчальних предметів, систему позакласної роботи та різноманітні форми позаурочної діяльності, що забезпечує цілісність виховного процесу. Особливо важливим у духовно-моральному вихованні молодших школярів є особистий приклад педагога, його ставлення до дітей, стиль спілкування та характер взаємодії з учнями. Діти цього віку схильні наслідувати вчителя, переймаючи не лише його поведінку, а й манеру спілкування, способи реагування та ставлення до інших. Якщо у взаєминах між педагогом і учнями панують доброзичливість, чуйність, щирість і повага, то подібна атмосфера, як правило, утверджується і в дитячому колективі. Водночас важливо уникати категоричних оцінок особистості дитини, оскільки кожен учень потребує уважного, індивідуалізованого й гуманного підходу [6, с. 167].

С. Діденко зазначає, що крім закладу дошкільної освіти та школи провідна роль у процесі морального виховання належить сім'ї, оскільки саме в родинному середовищі дитина вперше засвоює моральні уявлення, норми поведінки, ставлення до людей, праці, добра і справедливості. Саме сім'я закладає основи духовного світу дитини, формує її перші ціннісні орієнтири, емоційне ставлення до навколишньої дійсності та навички взаємодії з іншими. Важливий вплив мають не лише батьки, а й інші члени родини – бабусі, дідусі, брати й сестри, які через власний приклад, щоденне спілкування, казки, поради, звичаї та родинні традиції

сприяють формуванню характеру дитини, її моральних якостей і поведінкових установок. Важливим джерелом виховного впливу виступає і народна педагогіка, яка акумулює багатовіковий досвід народу у сфері формування духовно-моральних цінностей. Через пісні, казки, прислів'я, приказки, обряди, звичаї та народні традиції діти засвоюють уявлення про добро і зло, повагу до старших, любов до рідного краю, шанобливе ставлення до праці та людей. Саме поєднання сімейного, шкільного та народно-педагогічного впливу створює сприятливі умови для формування морально зрілої, духовно багатой і національно свідомої особистості [1, с. 33].

Отже, моральне виховання є однією з визначальних складових гармонійного розвитку особистості, оскільки забезпечує формування її ціннісних орієнтацій, моральної свідомості, гуманної поведінки та готовності до відповідального життя в суспільстві. Ефективність цього процесу зумовлюється його цілісністю, системністю та наступністю, адже моральні уявлення починають формуватися ще в дошкільному віці, розвиваються в період навчання у початковій школі та зміцнюються під впливом цілеспрямованої взаємодії різних соціальних інститутів. Особливу роль у моральному становленні дитини відіграють сім'я, педагог, заклад освіти та народна педагогіка, які спільно забезпечують передавання моральних норм, духовних цінностей, національних традицій і культурного досвіду народу. Саме узгоджений вплив цих чинників створює сприятливі умови для виховання морально зрілої, духовно багатой, національно свідомої та соціально відповідальної особистості.

Література:

1. Діденко С. В. Народознавчий аспект морального виховання молодших школярів. *Сучасна освіта в реаліях та перспективах: соціально-педагогічний аспект*: зб. наук. і наук.-метод. праць. Кривий Ріг: КДПУ, 2022. Вип. 4. С. 33–37.
2. Іншакова І. Є. Теоретичні основи морального виховання дітей. *Modern research in world science: The 7th International scientific and practical conference*. Львів, 2022. 495–499.
3. Коваленко А. Концепція духовно-морального виховання в системах вітчизняної та зарубіжної освіти. *PsyUpgrade Journal*, 2026. Вип. 2. С. 23–48.
4. Огірко О. В. Духовно-моральне виховання як основа формування м'яких навичок. *Суспільство та національні інтереси*: журн. 2024. Вип. 1(1). С. 236–250.
5. Слочинська О. В. Моральне виховання особистості у вітчизняній науковій думці. *С. Дошкільна освіта: проблеми, пошуки, досвід*: зб. праць здобув. магістер. рівня вищої освіти. Харків: ХНПУ, 2024. С. 232–237.
6. Смолянчук Н., Алексєєва Н. Духовно-моральне виховання молодших школярів у процесі позакласної та позаурочної діяльності. *Сучасні філологічні і методичні студії: проблематика і перспективи*: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. для науковців, викл., учителів, здобувачів вищ. освіти (Харків, 24 квіт. 2024 р.). Харків: Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2024. С. 167–169.